

УДК 332

Г.П. ЗВІРЬКО, магістрант, НТУ «ХПІ», Харків

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО АНАЛІЗУ ПРИБУТКОВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто основні методологічні підходи до аналізу прибутковості, встановлення та оцінки факторів, які впливають на прибутковість суб'єкта господарювання, запропоновано та наведено основні шляхи щодо підвищення прибутковості господарської діяльності.

In the article basic methodological approaches are considered to the analysis of profitability, establishment and estimation of factors which influence on profitability of subject of ménage, offered and resulted basic ways in relation to the increase of profitability of economic activity.

Ключові слова: прибуток, рентабельність, методи аналізу, фактори, резерви, господарська діяльність

Постановка проблеми. В основу організації фінансів підприємства в умовах ринкової економіки покладено комерційний розрахунок. Господарський механізм саморозвитку базується на таких основних принципах: саморегулювання, самоокупність та самофінансування. Цим принципам відповідає комерційний розрахунок, тобто метод ведення господарювання, що полягає в постійному порівнянні (у грошовому вираженні) витрат та результатів діяльності. Його метою є одержання максимального прибутку за мінімальних витрат капіталу та мінімально можливого ризику. Суб'єкт господарювання має справжню фінансову незалежність, тобто право самостійно вирішувати, що і як виробляти, кому реалізовувати продукцію, як розподілити виручку від реалізації продукції, як розпорядитися прибутком, які фінансові ресурси формувати та як їх використовувати [7, с. 11-12].

Досягнення максимальної величини прибутку і відповідно мінімізації збитку – одна із основних цілей будь-якої комерційної організації. Тому основна мета аналізу прибутку і рентабельності – виявлення і оцінка резервів зростання фінансових результатів та впровадження їх у виробництво [3, с. 193].

Результати економічного аналізу є інформаційною базою для обґрунтування і прийняття управлінських рішень. Тому в сучасних умовах дуже важливо поєднати швидке одержання інформації з сучасними методами аналізу, щоб мінімізувати ризик прийнятих управлінських рішень [3, с. 3].

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Теорія, методологія, методика, способи та прийоми економічного аналізу створювалися, як і в інших науках, поступово, проходячи складні, а іноді й суперечливі етапи.

Дослідження показали наявність різних методичних підходів до аналізу

прибутку і рентабельності підприємства. Дане питання відображено в роботах закордонних і вітчизняних вчених, таких як: Савицька Г.В., Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С., Мец В.О., Івахненко В.М., Мельник В.М., Бутинець Ф.Ф., Гладченко Ю.В., Кононенко О., Маханько О., Грабовецький Б.Є., Мошенський С.З., Олійник О.В. та ін.

На удосконалення економічного аналізу мало суттєвий вплив прийняття Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», здійснення реформи бухгалтерського обліку, включаючи застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності.

Подальший розвиток систем та механізмів формування та розподілу прибутку підприємства постійно вимагає поглиблення теоретичних досліджень відносно цієї найважливішої категорії.

Мета статті – Аналіз особливостей використання методів аналізу прибутковості та формування рекомендацій щодо їх використання на підприємствах в сучасних умовах.

Викладання основного матеріалу. Успішне функціонування будь-якого підприємства в ринкових умовах можливе лише за умови досягнення певних фінансових результатів, показниками яких є прибуток і рентабельність. Прибуток і рентабельність характеризують відповідно абсолютну і відносну ефективність діяльності підприємства.

В ринкових умовах прибуток складає основу економічного розвитку підприємства. Ріст прибутку створює фінансову базу для розширеного відтворення, вирішення соціальних і матеріальних потреб трудового колективу. За рахунок прибутку виконується частина зобов'язань підприємства перед бюджетом, банками та іншими підприємствами і організаціями. За величиною прибутку визначається рівень віддачі авансованого капіталу і доходність вкладень в активи підприємства.

Як відносний показник ефективності діяльності підприємства, рентабельність вимірює дохідність підприємства з різних позицій. В показниках рентабельності проявляється взаємозв'язок абсолютної величини економічного ефекту (прибутку) і обсягу засобів, які використовуються для його одержання (матеріальних, трудових та ін., коли мова йде про рентабельність продукції і витрат; і виробничих фондів, коли мова йде про рентабельність капіталу) [1, с. 399].

Важлива роль прибутку і рентабельності зобов'язує підвищувати конкретність аналізу, виявити досягнення і недоліки у господарській діяльності, передусім у виробництві і реалізації продукції, визначити не тільки взаємозв'язки прибутку і рентабельності з іншими показниками діяльності підприємства, але і конкретні прояви цих взаємозв'язків, щоб врешті-решт підвищити рівень прибутку і рентабельності. Ступінь деталізації, кількість досліджуваних факторів залежить виключно від реальних потреб управління виробництвом [3, с. 166].

Інформаційною базою для аналізу прибутковості та рентабельності

підприємства є форми бухгалтерської звітності №1 «Баланс підприємства», №2 «Звіт про фінансові результати», №3 «Звіт про рух грошових коштів», №4 «Звіт про власний капітал», №5 «Примітки до річної фінансової звітності», дані рахунків бухгалтерської звітності, бізнес-план, фінансовий план, матеріали ревізій, аудиторських перевірок тощо [9, с. 326; 3, с. 166]. Різні автори по різному визначають, які з цих документів є основними для аналізу прибутковості підприємства.

Методи аналізу - це комплекс науково-методичних інструментів та принципи дослідження прибутковості підприємства.

Особливість аналізу прибутку і рентабельності полягає в тому, що він включає в себе вивчення факторів, які зв'язані з виробництвом, де прибуток створюється, і з обігом, де він реалізується.

Основними завданнями аналізу є:

- оцінка структури, виконання плану і динаміки з прибутку;
- оцінка впливу факторів на зміну прибутку;
- оцінка впливу факторів на зміну рентабельності;
- виявлення резервів зростання прибутку і рентабельності і розробка заходів для використання виявлених резервів [4, с. 25].

Ціль аналізу – визначити реальну величину чистого прибутку, стабільність основних елементів балансового прибутку, тенденції їх змін і можливості використання для прогнозу прибутку, оцінити спроможність підприємства «заробляти» [9, с. 181-182].

У процесі аналізу фінансових результатів на першому етапі необхідно оцінити їх рівень і динаміки; дослідити структуру прибутку звітного періоду (здійснити вертикальний аналіз); зміну окремих складових та їх вплив на суму прибутку, зміну темпів зростання прибутку в розрізі окремих складових частин (горизонтальний аналіз) тощо.

У процесі аналітичного дослідження необхідно оцінити виконання плану за величиною прибутку, який у ринкових умовах має не директивний, а прогнозний характер на найближчу перспективу. Такий план враховує реальні можливості підприємства отримувати прибутки, а отже, є інструментом перспективного аналізу.

Після оцінки динаміки фінансових результатів необхідно процеси аналізу їх структури. Але перед цим доцільно проаналізувати структуру доходів і витрат, понесених для отримання цих доходів, адже у ході їх порівняння й визначається фінансові результати. Аналіз структури та динаміки доходів і витрат свідчить про доцільність здійснення витрат у порівнянні з отриманими доходами. Поряд з витратами аналізується також структура вирахувань з доходу (непрямі податки, знижки тощо) [6, с. 518-521].

Цінність горизонтального аналізу значно знижується в умовах інфляції. Для того щоб уникнути негативного впливу, необхідно проводити коректування

аналізуючи показників на індекс інфляції.

Вертикальний аналіз показує структуру фінансових результатів. Можна виділити дві основні притичини, які обумовлюють необхідність і доцільність проведення вертикального аналізу:

- перехід до відносних показників дозволяє проводити міжгосподарські порівняння результатів діяльності підприємства;

- відносні показники в певній мірі згладжують негативний вплив інфляційних процесів, які можуть суттєво викривляти абсолютні показники фінансової звітності і тим самим затрудняти їх співставлення в динаміці.

Горизонтальний і вертикальний аналіз взаємодоповнюють один одного, а деякі показники можна віднести як до інструментів горизонтального, так і до інструментів вертикального аналізу [5, с. 18-19].

За даними аналізу рівня, динаміки та структури фінансових результатів можуть бути прийняті наступні аналітичні висновки (табл.1) [6, с. 523].

На підставі сформованих висновків управлінським персоналом приймається рішення щодо реальності прогнозованих показників, оцінюються можливості нарощування (скорочення або припинення) виробництва певних видів продукції, розробляються заходи щодо підвищення ефективності діяльності підприємства.

Таблиця 1 - Варіанти аналітичний висновків

Напрями аналізу	Аналітичні висновки
Загальна оцінка виконання фінансового плану з прибутку	план виконано
	план перевиконано
	план не виконано
Зміна окремих складових та вплив цієї зміни на загальний фінансовий результат	зміна окремих складових прибутку збільшує загальний прибуток (збиток)
	зміна окремих складових прибутку зменшує загальний прибуток (збиток)
Зміна темпів в розрізі окремих складових частин	темп зростання прибутку в порівнянні з минулим роком збільшився
	темп зростання прибутку в порівнянні з минулим роком зменшився

Мошенським С.З. запропоновано здійснювати аналіз якості прибутку. Якість прибутку є комплексним поняттям. Цільовим спрямуванням її оцінки є прогнозування можливості суб'єкта господарювання отримувати прибуток, зберігати та нарощувати темпи його зростання.

Вивчення якості прибутку здійснюється за багатьма критеріями, головним з яких є: достовірність, реальність звітності, частота зміни облікової політики та її вплив на формування фінансових результатів, стабільність основних складових фінансових результатів, діловий імідж підприємства тощо.

Важливим є вивчення впливу використання загальних принципів відображення господарських операцій у бухгалтерському обліку на якість

прибутку. Якщо суб'єкт господарювання щорічно змінює свою облікову політику, то дані обставини знижують якість досліджуваних якісних показників прибутку.

Для оцінки якості прибутку використовуються результати аналізу його динаміки та структури. Якщо протягом тривалого часу спостерігається стабільні темпи зростання, а в складі прибутку переважна його частина належить результату основної діяльності, то якість прибутку є досить високою.

Одним з показників низької якості прибутку є негативний діловий імідж підприємства. Діловий імідж формується на підставі виконання взаємних зобов'язань, особистих контактів, публікацій у пресі, неофіційних джерел тощо.

Також можуть бути використанні й інші критерії оцінки якості прибутку. Їх перелік і вагомість потрібно встановлювати з урахуванням специфіки діяльності суб'єктів господарювання. Використання оцінки якості прибутку зовнішніми суб'єктами аналізу (банками, інвесторами, діловими партнерами тощо) буде сприяти правильному обґрунтуванню перспективної платоспроможності, зниженню ризику. Якщо якість прибутку отримує низьку оцінку, то це матиме негативні економічні наслідки для суб'єкта господарювання. Наприклад, процентна ставка при наданні кредиту визначається з урахуванням якості прибутку: чим нижчою є якість, тим вищою є ставка, адже кредитор намагається застрахувати себе від ризику неповернення або невчасного повернення позичених коштів. Тому й знижується доступність позикових коштів, скорочуються ринки сировинних ресурсів, збуту тощо.

Конкретна методика якості прибутку на сьогодні не розроблена. Найчастіше використовуються методи експертних оцінок, які є недостатньо точними та водночас дорогими (через залучення сторонніх висококваліфікованих спеціалістів-експертів).

Подальший аналіз повинен конкретизувати причини зміни прибутку по кожному чиннику.

Факторний аналіз – це методика комплексного системного вивчення і виміру дії факторів на величину результативних показників. Одним з прийомів проведення факторного аналізу є прийом елімінування. Елімінування – означає виключити дію всіх факторів на величину результативного показника, крім одного.

На величину прибутку від основної діяльності впливають такі чинники:

- зміна обсягу продукції;
- зміна структури випущеної продукції;
- зміна собівартості продукції;
- зміна цін на продукцію.

Аналіз впливу факторів на прибуток від іншої операційної діяльності та іншої звичайної діяльності, зазначається в тому, що кожен фактор потребує

окремої уваги та детального вивчення найбільш доцільно аналітику цих фінансових результатів представляти у вигляді адитивної моделі (тобто порівняння доходів з відповідними витратами). Вплив факторів на зміну результативного показника визначається як абсолютне відхилення значень факторів.

Методика розрахунку впливу чинників здійснюється способом ланцюгових підстановок та способом абсолютних різниць.

В зарубіжних країнах для оптимізації прибутку і аналізу витрат використовується система «директ костінг», яку також називають «системою управління собівартості», «системою управління підприємством», «маржинальний аналіз», «операційний аналіз» або аналіз взаємозв'язку «витрати – обсяг – прибуток».

Система «директ-костінг» є атрибутом ринкової економіки. Головна увага в цій системі приділяється дослідженню поведінки витрат ресурсів в залежності від зміни обсягів виробництва, що дозволяє гнучко і оперативно приймати рішення для нормалізації фінансового стану підприємства.

Найбільш важливі аналітичні можливості системи «директ костінг»: оптимізація прибутку і асортименту виготовленої продукції, визначення ціни на нову продукцію; розрахунки варіантів зміни виробничої потужності підприємства тощо. Розподіл витрат на постійні і змінні є першою особливістю системи «директ костінг»; другою особливістю є об'єднання управлінського і фінансового аналізу.

Для визначення суми умовно-постійних та умовно-змінних витрат застосовуються різноманітні способи: прямого розрахунку, графічний, алгебраїчний, кореляційно-регресивний тощо [10, с. 146].

Вивчення співвідношення у певному діапазоні ділової активності, притаманному даному підприємству (при мінімальному та максимальному обсягах виробництва). Теоретично максимальною межею ділової активності може бути проектна потужність, забезпечена відповідною технологією, сировиною, матеріалами, обладнанням, енергією, трудовими ресурсами. Максимальна величина обсягу виробництва нижча проектної. Мінімальна межа обсягу виробництва може бути визначена на рівні підтримки мінімальної працездатності основних видів технологічного обладнання.

Аналіз взаємозв'язку «витрати-обсяг-прибуток» використовується для розрахунку точки беззбитковості.

Точка беззбитковості – рівень фізичного обсягу продажу протягом досліджуваного періоду, пр. якому виручка від реалізації продукції (чистий дохід) співпадає з витратами виробництва, а прибуток відповідно дорівнює нулю. Точка беззбитковості може бути виражена в натуральних одиницях (кількості продукції), грошових одиницях або у відсотках до нормальної потужності..

визначальним при виборі показника є специфіка галузі. Різниця між фактичним і беззбитковим обсягом продаж показує зону безпеки. Точка беззбитковості може визначатися двома способами: алгебраїчним і графічним. [9, с. 377].

Таким чином, метод аналізу співвідношення «витрати-обсяг-прибуток» є теоретичною основою перспективного аналізу, що базується на інтеграції обліку, аналізу, регулювання; є базою для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Показник точки беззбитковості варто використовувати при:

- введенні у виробництво нового продукту;
- модернізації виробничих потужностей;
- створення нового підприємства;
- змінні виробничої чи адміністративної діяльності підприємства.

Керівництво підприємства перед початком виробництва продукції повинно мати уявлення, на який прибуток можна розраховувати і як вирішити проблему оптимізації прибутку. З маржинального аналізу випливає, що максимального прибутку можна досягнути при рівності граничного доходу граничним витратам. Важливо знати, при яких співвідношеннях обсягу виробництва продукції, її ціни та витрат, що перебувають у певній залежності одне від одного, настає рівність граничного доходу граничним витратам.

Умова отримання максимуму прибутку в математичній формі має вигляд:

$$R = (ЦX) - C \rightarrow \max, \quad (1)$$

де R — прибуток від реалізації;

X — кількість товару (продукту);

$Ц$ — ціна одиниці товару;

$ЦX$ — дохід (виручка) від реалізації товару;

C — витрати виробництва.

Для знаходження екстремумів функції необхідно продиференціювати рівняння (1) і прирівняти результат до нуля:

$$\frac{dR}{dX} = \frac{d(ЦX)}{dX} - \frac{dC}{dX} = 0. \quad (2)$$

Звідси випливає:

$$\frac{d(ЦX)}{dX} = \frac{dC}{dX}, \quad (3)$$

де $\frac{dC}{dX}$ — граничні витрати; $\frac{d(ЦX)}{dX}$ — граничний дохід.

Таким чином, прибуток буде максимальним, якщо граничні витрати дорівнюватимуть граничному доходу. Це співвідношення дозволяє знайти

оптимальний розмір обсягу виробництва, який забезпечує отримання максимального прибутку при відомих (або заданих) функціях попиту $Ц = f(X)$ і витрат $C = f(X)$.

Як і кожен абсолютний показник розмір прибутку не завжди характеризує ефективність діяльності підприємства, тому аналіз прибутку доповнюють аналізом рентабельності. Показник рентабельності характеризує ефективність роботи підприємства в цілому, прибутковість різних напрямів діяльності, окупності витрат і проводить просторово-часове зіставлення.

Існує декілька видів показників рентабельності: рентабельності (окупності) витрат виробництва та інвестиційних проектів; рентабельність продажу; прибутковість капіталу та його частин. Усі ці показники розраховуються на основі прибутку (балансового, прибутку від реалізації, чистого прибутку).

Показники рентабельності відносяться до найбільш варіабельних за своїм змістом і таких, що трактуються неоднозначно. Тому аналітику необхідно враховувати: який алгоритм розрахунку показників; який саме показник прибутку використано при обчисленні, чи відповідає такий вибір економічному зв'язку між чисельником і знаменником дробу тощо.

Заключним етапом аналізу прибутковості є розрахунок резервів підвищення прибутку і рентабельності. Основні джерелами резервів їх підвищення є: збільшення обсягів реалізації, зниження собівартості продукції, підвищення ціни реалізації за умови підвищення якості продукції [11, с. 227].

Висновки. Таким чином, дослідження дозволило обґрунтувати доцільність комплексного використання методичних підходів аналізу прибутковості підприємства.

Підсумки аналізу прибутковості підприємства – це сукупність його кількісних і якісних характеристик, які є підставою для прийняття управлінських рішень і дають змогу оцінити результативність роботи та дозволяють визначити резерви зростання прибутку і рентабельності господарської діяльності підприємства та впровадження їх у виробництво.

Список літератури: 1. *Бойчик І.М.* Економіка підприємства: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: Атіка, 2007. – 528 с. 2. *Войтоловский Н.В.* Комплексный экономический анализ предприятия. Краткий курс. – М.: Питер, 2010. – 302 с. 3. *Грабовецький Б.Є.* Економічний аналіз: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 256 с. 4. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебное пособие / *А.И.Алексеев, Ю.В. Васильев, А.В. Малеева, Л.И. Ушвидский.* – М.: Финансы и статистика. – 2006. – 672 с. 5. *Кононенко О., Маханько О.* Аналіз фінансової звітності. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2008. – 200 с. 6. *Мошенський С.З., Олійник О.В.* Економічний аналіз: Підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів. / За ред. д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України *Ф.Ф. Бутинця.* – 2-ге вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП «Рута», 2007. – 704 с. 7. *Поддєрьогін А.М.* Фінанси підприємства: Підручник / 3-те вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460с. 8. *Попович П.Я.* Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: Підручник. – 3-те вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2008, - 630 с. 9. *Савицкая Г.В.* Теория анализа хозяйственной деятельности: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 288 с. 10. *Сперанский А.А.* Краткий курс по экономическому анализу: Учебное пособие / 2-е изд., стер. – М.: Издательство

«Окей книга», 2008. – 191 с. **11.** *Черниш С.С.* Економічний аналіз: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.

Подано до редакції 14.12.2010